

Т.О. Маньківська

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна

УКРАЇНІЗАЦІЯ ШКІЛ І ВЧИТЕЛЬСТВО НА СЛОБОЖАНЩИНІ у 1917 – 1918 роках

У статті аналізується ставлення вчителства до українізації середніх та початкових шкіл, запровадженої українськими національними урядами. Розкривається проблема підготовки учительських кадрів на Слобожанщині в умовах створення української школи у 1917 – 1918 роках.

Українізація школи була важливою складовою процесу побудови власної системи освіти в Україні в період національно-визвольних змагань. Однак Слобожанщина була одним з тих регіонів, де запровадження навчання в школі українською мовою здійснювалось повільними темпами.

Процес становлення української національної школи став предметом цілого ряду досліджень сучасних вітчизняних істориків, зокрема у працях А.М. Боровика [1], Т.М. Кравченко, Н.А. Сорочан [2], І.Г. Передерій [3], [4]. Однак проблема підготовки вчителства на Слобожанщині до роботи в українській школі та його ставлення до українізації не стала предметом окремого дослідження.

Мета даної статті – проаналізувати роль вчителства в процесі впровадження українізації шкільної освіти на Слобожанщині в 1917 – 1918 роках.

Українізація школи стала невід'ємним елементом освітньої політики Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського. Українське вчителство показало своє ставлення до цього питання ще в 1917 році на Першому і Другому всеукраїнських учительських з'їздах у Києві (перший – 5 – 6 квітня 1917 р., другий – 10 – 12 серпня 1917 р.). II Всеукраїнський учительський з'їзд постановив: «4. Українізація всіх типів шкіл повинна переводитись згідно з вимогами педагогії. 5. З 1 вересня 1917 р. в нижчій початковій школі навчання в усіх групах повинно провадитись на українській мові» [5, с. 33]. Слобожанщина, зокрема Харківська губернія, була одним з тих регіонів, де українізація освіти проходила повільними темпами.

Завданням учителів на місцях стало втілення в життя українізації школи. У зв'язку з цим постали дві проблеми, безпосередньо пов'язані з вчителством. Перша – його підготовка до роботи в новій школі. Улітку 1917 року по всій Україні проходили вчительські курси, організовані з цією метою Товариством шкільної освіти за участі громадськості.

Про необхідність створення таких курсів, перш за все для учителів початкових шкіл, оскільки восени вони повинні були почати навчання українською мовою, йшлося і на Першому з'їзді українського вчителства на Слобожанщині (15 квітня 1917 року): «Для підготовки вчительського персоналу земства і міста мусять упорядкувати тепер же літом курси українознавства» [6, с. 2].

Певну перешкоду в організації курсів становило їх фінансування, що мало здійснюватись місцевими земствами. Для оплати праці лекторів, організації проживання та харчування слухачів курсів потрібні були значні кошти, яких не завжди вистачало. Відмовилось виділити кошти п'ятьом учителям для поїздки на курси (із розрахунку півтора крб в день на одну особу) і Харківське губернське земство у травні 1917 року [7, арк. 32].

Рівень лекторів не завжди відповідав необхідним вимогам. Але там, де лекції читали досвідчені фахівці, курси свою роль виконували. На харківських курсах влітку 1917 року заняття проводили професори Д. Багалій та М. Сумцов, літератор Г. Хоткевич [4, с. 50-51].

На курсах в Охтирському повіті для практичних занять використовувалась українська школа, щоб вчителі засвоїли не лише теорію, а й методику проведення уроків у школі з українською мовою навчання [8, с. 3].

Однак не можна сказати, що такі короткотермінові курси вирішили проблему підготовки педагогічних кадрів – занадто нетривалими вони були, та й охоплювали не все вчительство. Але в ситуації, що склалась, вони змогли дати певний обсяг знань своїм слухачам, викликати інтерес до української школи і бажання педагогів до самостійної праці.

Слід зазначити, що проведення українізації шкіл на Слобожанщині дійсно супроводжувалось рядом проблем. Це і вся попередня політика уряду Російської імперії, і перебування на посадах певної кількості старих царських чиновників, і відсутність підручників, і практика опитування населення, яке могло подекуди ще не усвідомлювати існуючу політичну ситуацію, і недостатність коротких літніх курсів для ґрунтовної підготовки вчительства. Однак певну роль в неспіхах українізації відіграли і настрої частини вчителів. На 1917 рік майже всі працюючі вчителі отримали освіту в дореволюційний період, і певна частина таких залишалась вірними принципам, на яких були виховані. Траплялись випадки, коли серед новопризначених, як, наприклад, в Ізюмі та Барвінковому Ізюмського повіту, були і вихідці з Калузької та Орловської губерній, які влаштувалися на роботу в цих місцевостях «бо тут жити дешевше» і були далекими від нових політичних реалій і проблем національного будівництва в Україні [8, с. 3], [9, с. 2].

Г. Хоткевич – один з активних діячів українського національного відродження на Слобожанщині – так описує свої враження після відвідування вчительського з'їзду, що відбувся 25 – 26 березня 1917 року в приміщенні Харківської повітової земської управи: «Харківські повітові учителі піднімали питання про те, чи існує український народ і українська мова. І більшістю признали, що існує. Значить була меншість, яка говорила, що ні українського народу, ні української мови нема» [10, с. 3]. Одна з учительок, яка була присутня на з'їзді, уже в приватній розмові сказала: «Та я б їх усіх, тих, хто піднімає питання про хохлацьку школу – я б їх закріпачила». Розуміючи, який вплив могли мати вчителі серед місцевого населення як майже єдина культурна сила в сільській місцевості, Г. Хоткевич добре уявляв наслідки подібних висловлювань: «Та вона ж стільки наговорить про величність і висоту російської культури, так ясно представить, що з мужицькою мовою ви, мовляв, і вічно зостанетесь мужиками, а з панською великоруською можуть ваші діти й панами стати – що й не диво буде появитися приговору селян, цілого обществу – ми не хочемо хохлацької школи» [10, с. 3].

Учительський з'їзд в м. Лебедин Харківської губернії, що відбувся 27 березня 1917 року, постановив залишити питання про впровадження навчання українською мовою відкритим, але все ж виніс резолюцію – вимагати від Харківського шкільного округу організації курсів українознавства. Було прийнято пропозицію пана Базавлука про заснування в м. Лебедині «Дому науки імені Т.Г. Шевченка» (сам ініціатор погодився на пожертвування значної суми), який би став осередком учительського життя у повіті [11, с. 4].

Ще навесні 1917 року Валківський з'їзд учителів у своїх резолюціях постановив: «З'їзд визнає потребу введення навчання на українській мові в нижчих середніх і вищих школах губернії, де українське населення має більшість». Також було визнано потребу в улаштуванні літніх курсів з українознавства для вчителів повіту та створенні комісії з розгляду українських підручників [12, с. 4]. А вже на Валківському повітовому з'їзді народних учителів і діячів народної освіти восени 1917 року питання українізації школи спричинило гостру суперечку, однією з сторін конфлікту підкреслювалось, що курси, які у Валках пройшли в серпні 1917 року, дали занадто мало в підготовці учителів до практичного викладання в школі українською. З'їзд визнав можливим вести навчання на українській мові за трьох умов: 1 – бажання населення, 2 – достатньо підготовлений учитель, 3 – наявність українських підручників [13, с. 4].

Таким чином, навіть українізація початкової школи на Слобожанщині проходила дуже повільними темпами. Дані анкет, що заповнювались самими вчителями на початку 1918 року, свідчать, що у Зміївському повіті Харківської губернії з 132 початкових шкіл навчання на українській мові восени 1917 року велось лише в трьох з них (за ініціативою в одному випадку учителів школи, у двох інших – повітового земства), у 110 школах – на російській мові, в 7 школах – російською та українською мовами; у двох школах навчання проводилось російською мовою, але учнів також вчили читати і писати на українській мові; один учитель у відповіді на питання про мову навчання написав: «На українсько-руському», а у дев'яти анкетах немає відповіді на це питання. При цьому у 51 школі з 110, де навчання проводилось на російській мові, усі учні за національним складом були українцями, і лише в 24 школах – росіянами (у 29 школах національний склад учнів був змішаний – українці, росіяни, поляки, білоруси, євреї) [14, арк. 3зв. – 53зв., 55зв. – 126зв., 128зв. – 136зв.]. Із 190 початкових шкіл Ізюмського повіту навчання на українській мові восени 1917 року не велось у жодній, на українській і російській – у 3 школах (за ініціативою місцевого населення, у двох інших випадках – за ініціативою вчителюк шкіл). Із 160 шкіл, де навчання проводилось російською мовою, у 77 з них учнями були українці [15, арк. 2зв. – 53зв., 55зв. – 164зв., 167зв. – 184зв., 186зв. – 195зв.].

На літо 1918 року Міністерством народної освіти і мистецтв був складений новий план курсів трьох типів: 1 – лекторські (в Києві, Харкові та Одесі – з 12 травня по 12 червня), 2 – для вчителів середніх та вищих початкових шкіл (зокрема, у Харкові – з 10 червня по 10 липня), 3 – для народних учителів нижчих початкових шкіл в 50 пунктах по всій Україні [16, с. 3]. У Харківській губернії пунктами проведення курсів для вчителів нижчих початкових шкіл затвердили такі міста, як: Охтирка (Охтирський і Сумський повіти), Зміїв (Зміївський та Ізюмський повіти), Лебедин (Лебединський і Богодухівський повіти), Куп'янськ (Куп'янський і Старобільський), Харків (Харківський і Валківський повіти), Вовчанськ (Вовчанський повіт) [17, арк. 152]. У зв'язку з цим Харківське губернське земство в травні скликало з'їзд представників відділів народної освіти та повітових управ для обміркування питань, пов'язаних з організацією літніх учительських курсів [18, с. 4]. Законом від 2 червня 1918 року для влаштування курсів для вчителів середніх та вищих початкових шкіл у Харківській шкільній окрузі виділялось 40 410 крб [17, арк. 32].

Зокрема, ці заплановані курси розпочалися в Охтирському повіті 4 липня для вчителів початкових шкіл Охтирського і Сумського повітів. Передусім земство відрядило на курси тих учителів, які мали з вересня вести 1 відділення, але при наявності вільних місць приймалися й інші бажаючі. Всього на державне утримання відводилось 324 місця із забезпеченням гуртожитком та харчуванням у м. Охтирка [19, с. 4]. На аналогічні курси в м. Лебедині в кінці липня 1918 року прибуло більше 150 учителів [20, с. 4].

Курси в деяких повітах стали свідченням підтримки вчительством ідеї українізації школи. 25 липня 1918 року розпочались лекції на курсах для учителів Валківського і Харківського повітів, на які прибуло більше 300 учителів. Про ці курси в газеті «Земське діло» повідомлялось: «Багато таких, що за десятки верств прийшли пішки... Настрій у слухачів дуже добрий, нема і згадки про плєбісцит, або анкету, бо для всіх ясно, що мова в школах на Україні мусить бути українська» [21, с. 4]. Заняття почалися з лекцій Г.М. Хоткевича по історії України [21, с. 4].

Курси літа 1918 року включали в свою програму не лише загальноосвітні та українознавчі предмети, але і психолого-педагогічні дисципліни [4, с. 52]. А програма курсів для вчителів середніх шкіл, початок яких запланований був для Харкова на 10 червня 1918 року, складалась з 2 груп предметів: 1) історія України, історія української літератури, історія української мови і діалектології, історія географії України і природознавства українського; 2) методика мови і граматики, методика математики. На період курсів працюючим учителям надавалась відпустка. Міністерство народної освіти 29 травня 1918 року

повідомляло, що перш за все зараховувались слухачами вчителі, делеговані народними управами, учительськими спілками та педагогічними радами з державною допомогою в 100 крб та із забезпеченням помешкання, а вчителі приватних неукраїнських шкіл могли бути зараховані до контингенту слухачів без державної допомоги [22, арк. 24-24 зв.].

Проте у частині повітів Харківської губернії очікувані результати цих курсів були знівельовані небажанням місцевих учителів вести навчання в школі українською мовою. У Зміївському повіті вчительство розкололось на два табори: одні підтримували українізацію, інші разом з місцевими чиновниками й інструкторами всіляко їй перешкоджали [23, с. 4].

Ставали на заваді вчителям і настрої місцевої влади. Учитель з Богодухівського повіту на сторінках газети «Земське діло» повідомляє про те, що вчителі нижчих початкових шкіл, прослухавши влітку 1918 року курси, не можуть з осені почати навчання в школі на українській мові через відсутність необхідних підручників, оскільки повітова земська управа відмовилась їх придбати, а власних коштів для цього в учителів немає: «Учителям мимоволі доводиться вести перший відділ по російськи, щоб на той рік знов їхати на українські курси та знов навчати російською мовою; а може на той рік управа замове які інші підручники – німецькі, або французькі? Аби не українські!» [24, с. 4]. А от ситуація у двох вищих початкових школах м. Богодухова була кращою. Педагогічні ради обох шкіл постановили українізувати перші класи, а в старших – увести українознавство та українську мову як окремі предмети [25, с. 4].

Таким чином, відсутність єдності серед учительства в його ставленні до українізації, неприйняття її частиною педагогів було одним з важливих чинників, що поряд з проблемами підготовки педагогічних кадрів та забезпечення підручниками, нечостатнім фінансуванням, позицією місцевих органів влади та настроями місцевого населення, відіграли негативну роль у процесі становлення української національної школи в даному регіоні. Саме тому темпи українізації, навіть у місцевостях з українським населенням, були повільними, і на кінець 1918 року більшість шкіл на Слобожанщині не застосовували українську мову для навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917 – 1920 рр.) / Боровик А.М. – Чернігів : КП видавництво «Чернігівські обереги», 2008. – 368 с.
2. Кравченко Т.М. Становлення української національної школи на Харківщині / Т.М. Кравченко, Н.А. Сорочан // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2001. – Вип. 4. – С. 91-96.
3. Передерій І.Г. Відродження та становлення українського національного загальноосвітнього шкільництва за доби Центральної Ради // Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави : зб. наук. пр. : (за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 23 – 24 жовтня 1997 р.). – Хмельницький, 1998. – С. 126-129.
4. Передерій І.Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради : історичний аспект : [монографія] / Передерій І.Г. – Полтава : вид-во ПолтНТУ, 2009. – 160 с.
5. Резолюції II-го Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві // Вільна українська школа. – 1917. – № 1. – С. 32-35.
6. Перший з'їзд українського учительства на Слобожанщині // Рідне слово. – 1917. – № 5 (29 квітня). – С. 1-2.
7. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. 306. – Оп. 1. – Спр. 5.
8. На Слобожанщині // Нова громада. – 1917. – № 15 (28 листопада (11 грудня)). – С. 3.
9. Барвінський С. Чи діждемось рідної школи / С. Барвінський // Нова громада. – 1917. – № 19 (3 (16) грудня). – С. 2.
10. Хоткевич Г. Кілька думок / Г. Хоткевич // Рідне слово. – 1917. – № 2 (8 квітня). – С. 2-3.
11. Дописи // Рідне слово. – 1917. – № 2 (8 квітня). – С. 4.
12. По Україні // Рідне слово. – 1917. – № 4 (22 квітня). – С. 4.
13. Н-й. Среди народных учителей // Народное дело. – 1917. – № 114 (20 вересня). – С. 4.
14. ДАХО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 3065.
15. ДАХО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 3066.

16. Рада Міністрів // Нова Рада. – 1918. – № 70 (28 (15) квітня). – С. 3.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 286.
18. Телеграми // Нова Рада. – 1918. – № 78 (17 (4) травня). – С. 4.
19. По нашому краю // Земське діло. – 1918. – № 299 (3 липня (20 червня)). – С. 4.
20. Н. П-ч. Курси українознавства (г. Лебедин) // Земське діло. – 1918. – № 325 (3 серпня). – С. 4.
21. На курсах українознавства // Земське діло. – 1918. – № 320 (28 липня). – С. 4.
22. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 444.
23. По нашому краю // Земське діло. – 1918. – № 364 (12 грудня). – С. 4.
24. По нашому краю // Земське діло. – 1918. – № 359 (6 грудня). – С. 4.
25. По нашому краю // Земське діло. – 1918. – № 346 (30 жовтня). – С. 3-4.

Т.О. Маньківська

Украинизация школ и учительство на Слобожанщине в 1917 – 1918 годах

В статье анализируется отношение учительства к украинизации средних и начальных школ, учрежденной украинскими национальными правительствами. Раскрывается проблема подготовки учительских кадров на Слобожанщине в условиях создания украинской школы в 1917 – 1918 годах.

Т.О. Mankivska

The Ukrainization of Schools and Teachers in Slobozhanshchyna in 1917 – 1918

Teachers' attitude to ukrainization of the secondary and primary schools introduced by Ukrainian national governments is analyzed in the article. The problem of preparing the teaching staff in Slobozhanshchyna in the conditions of creation Ukrainian national school in 1917 – 1918 is considered.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2012.